

СТАНОВИЩЕ

**на дисертационен труд на тема: „Медико-социални аспекти на ерготерапевтичните подходи при работа с деца и младежи с психични увреждания“,
разработен от докторант Йоана Негрова, за получаване на образователната и научна степен „доктор“**

Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки;

Професионално направление 3.4.Социални дейности;

Докторска програма „Организация и управление на социалните дейности“

Научни ръководители: 1. доц. д.н. Никола Събев, 2. проф. д.н. Париз Паризов

Автор на становище: проф. д.н. Добринка Тодорина

Поставеният за разглеждане проблем за медико-социалните аспекти на ерготерапевтичните подходи при работа с деца и младежи с психични увреждания заема важно място в съвременната образователна парадигма, тъй като чрез неговото успешно изследване и решаване се подпомага повишаване качеството на подготовката за живот и образование на млади хора, които много често са пренебрегвани и подценявани. В този аспект дисертационният труд е зареден с демократизъм и хуманизъм, което в днешно време има изключително актуално значение.

Представеният за рецензиране труд съдържа 110 страници научен текст и е структуриран във въведение, три глави, заключение и библиография. Представени са 20 приложения. В рамките на труда се включват 1 схема, 47 фигури/ диаграми. Библиографията съдържа общо 66 литературни източника: 47 на кирилица от наши и чуждестранни автори, 14 на латиница и 5 интернет-позиции.

Анализ на научните постижения:

I. По избирането, формулирането и защитаването темата на дисертацията:

1. Формулировката на темата ясно и конкретно ориентира към спецификата на дисертационния труд и дава точна представа за целта и задачите на проведеното изследване.
2. Докторант Йоана Негрова представя убедително значимостта и актуалността на избрания за изследване проблем. Много точно са изведени аргументите в негова защита. Темата е дисертабилна, предвид мястото ѝ в европейското и националното образователно и социално пространство.

II. По наличието, аргументирането и апробирането на научни идеи, концепции, парадигми:

1. Избраният дедуктивен подход за анализиране на поставения проблем дава възможност за поетапно и постепенно обхващане и изясняване – понятийно, съдържателно и технологично, в необходимия ред от общото към частното, в рамките на отделните глави на: Психични заболявания. Същност. Психичното заболяване като проблем. Ерготерапия (глава първа); Цел, задачи и методика на изследването (глава втора); Анализ на резултати от проучването (глава трета).
2. Във въведението докторант Негрова определя категорично и точно, че в нашето съвремие се допуска неправомерно нарушаване на основни човешки права като: достъпност, самостоятелен живот, включване в общност, правосъдие, лечение, рехабилитация и др., като това поставя лицата с психически заболявания на границата между вътрешния им свят и самоизолацията с външния свят и социалната активност.
3. Целесъобразно е очертаването от автора правотата на твърдението, че уникалността на психичното заболяване, заедно с уникалността на детето, създава необходимост от осигуряването на подходяща помагача среда, която да подкрепя развитието му в положителна посока. Важно е, че в труда се дава отговор на въпроса „как може да стане това“.

4. Правдиво е твърдението на Негрова, че забавянето в диагностиката, лечението и рехабилитацията предизвиква намаляване на шансовете за социално включване на децата и младежите с психични заболявания.
5. Поставя се важният проблем за социализацията като процес, който протича под влиянието на важни фактори – социална среда, семейство и училище.
6. Точно са определени възможните усложнения при социалната изолация на тези млади хора, като: умствена изостаналост, шизофрения, биполарно афективно разстройство, депресивни състояния и поведенчески проблеми.
7. Докторантът разбира много добре необходимостта от включването на различни специалисти: психолози, социолози, педагози, психотерапевти в работата с тази група хора с увреждания. Негрова е наясно и с определяне на правилния път за действие: навременно откриване на патологията и стартиране на необходимите интервенции с детето, с цел редуциране на последствията от пропуснатата или забавена терапевтична реакция.
8. Демонстрирана е и компетентност относно необходимостта от обединяването на усилията от страна на определени институции и услуги; уеднаквяването на изискванията на семейното и институционалното възпитание, както и формирането на предпоставки за лесно вграждане в социалната и трудовата среда. (във въведението).
9. След правилно очертаните предпоставки за изследване на поставения проблем, неговата актуалност и значимост, в **първа глава** намират място теоретичните идеи за психичните заболявания, проблеми на лицата с психични разстройства и прилагането на ерготерапия за тяхното компенсиране, с оглед подобряване качеството им на живот и реализация.
10. Важно място се отнежда на представянето на факторите, които провокират проявата на психични разстройства: предразполагащи, провокиращи и поддържащи. Тяхното познаване насочва към навремени реакции за по-бързото преодоляване или поне компенсиране на психичните разстройства.
11. Представени са важни данни на Националния статистически институт за броя на лицата с психични разстройства, разпространението и спецификата на най-често срещаните от тях, както и тяхното диагностициране и опазването на психичното им здраве в подходящи болнични и социални институции.
12. Докторантката напълно основателно подчертава, че въпреки широкия достъп до информация по тази тема, множеството превантивни мерки и програми, психичните проблеми продължават да се прикриват и неглижират, налични са и пагубни дискриминационни практики.
13. В пълна адекватност с темата на дисертационния труд специално се акцентира на психичните разстройства в детско-юношеска възраст. Целесъобразно е отреденото внимание върху детската психиатрия, която има задачите да разпознава симптоматиката, да диагностицира проблемите, да предлага и контролира психотерапевтичните действия, да прилага превантивни мерки относно психичните разстройства при деца и младежи.
14. Много точно, в търсенето на правилни решения се поставя въпросът за ранното откриване и рехабилитация, правилното диагностициране, включването в психолого-педагогически сесии за намаляването на последиците от увреждането.
15. Основателно се поставя и въпросът за разграничаване на нормата от патологията в детското развитие и отговорността на специалистите в търсенето на правилните решения за целесъобразните психотерапевтични действия. Обръща се внимание на социалното развитие на децата и спецификата на тяхната социализация в изследваната възрастова група.
16. Важно условие, според докторантката, за предотвратяване влошаването на състоянието на децата с психични разстройства е разпознаване на признаците, които

предвещават отклонение от нормата. Точно се определя, че един от важните белези е промяната в начина на мислене, проявата на гняв и физически промени в организма, когато става въпрос за депресивни състояния. Налице е и нарушено социално приобщаване.

17. Негрова правилно констатира, че често нервно-психичните отклонения са провокирани от социалното обкръжение: взаимоотношенията с околните (възрастни и деца), възникнали социални конфликти. Посочени са и невротичните състояния, характерни за децата, като заекване, тикове и др., възникващи поради стресови събития.
18. Отделя се нужното внимание на усилията за опазване на детското здраве, които се полагат не само от специалисти, осигуряващи медицински, здравни и социални грижи, но и от хората, съставляващи социалния кръг на детето.
19. Поставя се важният въпрос за създаването на мултидисциплинарен екип от детски психиатри, клинични психолози, психолози, ерготерапевти, социални работници и педагози, който екип взема адекватни решения, съобразно информацията, получена от родители, близки и институции. Установяват се различни прояви на психичните заболявания: емоционални разстройства, фобии, състояния на безпокойство, депресия, агресивност и антисоциално поведение, хиперкинетични разстройства и нарушения на развитието.
20. Формулирана е правилно основната цел на здравните специалисти, които работят с децата, срещащи затруднения, а именно повишаване качеството им на живот и подкрепа в процеса на израстване им като личности.
21. Не е пропуснато и важното условие за успешна терапия – участието на родителите. Те имат водеща роля във физическото, психическото и емоционално израстване на децата, както и за придобиване на важни социални умения. Посочен е от Негрова ключов момент в тяхното участие – не само в пряката интервенция, но и в нейното планиране и оценка.
22. Основателно се отбелязва, че лицата изпадат в социална изолация, която ги предразполага към участие в противообществени прояви. Докторантката обобщава, че това се оказва основен мотив за големия брой маргинализирани младежи, попаднали във възпитателни институции.
23. Поставя се и въпросът за психично-здравните проблеми на работното място и съхранение на психичното здраве, но той не е пряко свързан с темата на дисертационния труд и затова не подлежи, според мен, на обстоен анализ.
24. Целесъобразно Негрова представя психично-здравните и социални услуги за хора с психични разстройства, включително за лицата в детско-юношеска възраст. Докторантът подчертава правилно, че насоките са към опазване на детското психично здраве в семейна и училищна среда. Правдоподобно е нейното твърдение, че медицинските и социални грижи следва да бъдат в синхрон, за да предоставят оптимални условия за живот.
25. Много добре е, че Негрова своевременно реагира на промените в Закона за закрила на детето, „в който се правят следните изменения: думите „социални услуги - резидентен тип“ се заменят със „социални и интегрирани здравно-социални услуги за резидентна грижа“. Аналогично думите „специализирани институции“ се заменят със „социални и интегрирани здравно-социални услуги за резидентна грижа“. Следва точно изброяване на съответните домове, институции и центрове за социални услуги.
26. Изключително важно е, че в дисертационния труд се отрежда полагащото се място на обществени нагласи към хората с психични разстройства. Правилно е отбелязано, че общественото мнение за лицата с увреждания повече клони от безразлично към негативно и по-малко към положително.
27. Добре е, че се изясняват и причините за поддържането на „стигмата на психичната болест“: недостатъчно информация за видовете психични болести; съществуващи

- негативни разбирания за естеството на психичната болест; социалното поведение на хората с психични разстройства и страха на техните близки.
28. Точна е интерпретацията на Негрова относно реинтеграцията на лицата с психични проблеми като възможна единствено чрез терапевтични, психо-социални рехабилитационни техники и активна социална подкрепа. Правдоподобно е нейното твърдение, че „осигуряването на подкрепяща среда е сред основните фактори в подобряването на психичното здраве“, която оказва положително въздействие върху психо-емоционалното и поведенческото развитие на всеки индивид с психично разстройство.
 29. Специален параграф е посветен на характеризирането на специалистите, които се включват в мултидисциплинарния екип за работа с лица с психични увреждания: психолог, ерготерапевт, социален работник, педагог, специален педагог, социален педагог, трудотерапевт.
 30. С вещина авторът очертава прилаганите видове терапии и терапевтични техники, използвани за подкрепа на лица с психични проблеми: груповата терапия, психотерапия, психологическа консултация, психодрама, игротерапия, терапия с животни, арт терапия, музикотерапия, ерготерапия.
 31. Ерготерапията се анализира подробно в отделен параграф, съобразно темата на дисертационния труд. Акцентира се на същността на ерготерапията; разглежда се ерготерапията при хора с психични увреждания; за деца и младежи с психични увреждания и ерготерапията като дейност в Русе (това е уместно, тъй като в този град се провежда и експериментът).
 32. Същността на понятието се разкрива компетентно: дава се точно определение; представя се неговото тълкуване в исторически план; определени са специалистите, които имат заслуги за използването на ерготерапията; характеризирана е и като професия с очертаването на отделни моменти в нейното развитие. Отбелязва се създаването на асоциации в чужбина и у нас, закони, които касаят ерготерапията. Специално се акцентира на учредената Европейска мрежа за ерготерапия във висшето образование.
 33. Не на последно място по значение са и посочените приноси за развитието на ерготерапията в Югозападния университет, в медицинските университети в гр. София и гр. Плевен, както и в Русенския университет. Отбелязва се основаването на Асоциацията на българските ерготерапевти, както и присъединяването ѝ като редовен член на Съюза на ерготерапевтите за европейските страни.
 34. Ценно е очертаването на трите сфери на дейност в рамките на ерготерапията, които служат за опорни точки в работата на всеки ерготерапевт: на самообслужване; на продуктивни дейности; на свободно време и развлечения. За всяка от сферите се представят и типовете дейности, които се включват.
 35. Представени са и трите основни типа на социална подкрепа: материална (парична или инструментална); информационна и емоционална. За всеки тип се посочва специфичното.
 36. Позовавайки се на някои представени в литературата теоретични постановки, Негрова очертава важния факт, че ерготерапията се базира на холистичния подход и борави с чувствата, мислите, възприятията и поведението на клиента. Целесъобразно е и разглеждането ѝ като професия, която е от жизненоважно значение за подпомагане на хората с психични заболявания да развият уменията, необходими за водене на пълноценен живот.
 37. Поставя се акцент върху ролята на терапевта да спомага за възстановяването на загубените способности от лицето с психически разстройства, с оглед подобряване на здравословното състояние и възвръщане на нормалността в социалния му живот. Правилна е постановката на докторантката, че при всеки индивидуален случай ерготерапевтът заема специфична роля спрямо установените нужди. Важно е и това,

че притежава компетенциите да реализира ръководна дейност като водещ на случай или водещ на професионален екип. Не се пропуска от Негрова важната консултантска дейност с близките и роднините на лицето.

38. С основание се акцентира и на присъщата за ерготерапевта „интервенция“, която се базира на изготвен план с точно пояснени дейности за изпълнение, в зависимост от конкретния случай. Много точно авторът определя, че оценяването и осъществяването на интервенцията се реализира на база определяне на ресурсите на клиента и околната среда. Изследват се силните страни, мотивацията и желанието за справяне с проблема, за да е възможно възстановяването на предишния начин на живот.
39. Докторантът прави стойностно обобщение, че ерготерапевтичният процес при лица с психични увреждания се състои от оценка и изследване на проблемните области, интервенция и анализ на резултатите.
40. В отделния параграф за ерготерапия при деца и младежи са открити някои специфични особености на действия и взаимодействия. Оценява се влиянието на физическата и емоционалната околна среда. Докторантката правилно отбелязва колко важно е да се оценят реакциите спрямо изискванията на социалната среда и способността за социално участие.
41. С основание Негрова отбелязва напредъка в образователната практика относно предлагането на равни възможности за обучение и възпитание на децата с увреждания. Ерготерапевтите имат необходимите професионални качества да анализират ограниченията на децата в дейностното изпълнение в сферите на ежедневието – самообслужване, училищните дейности, играта и свободното време.
42. Значим е и фактът, който се отбелязва, че ерготерапевтите осъществяват консултации с други професионалисти от обкръжението на детето като психолози, социални работници, психиатри, семейни лекари, педиатри. В груповото обсъждане те споделят проблемите и решенията, които са най-ефективни. Докторантката илюстрира сполучливо чрез схема членовете на мултидисциплинарния екип и взаимовръзката между тях.
43. Представят се и често срещаните случаи на деца и младежи с психични увреждания в практиката на ерготерапевта: деца с аутизъм, със синдром на Аспергер, с разстройства в поведението, емоционални разстройства и с нарушения в социалното функциониране, с умствена изостаналост.
44. С особено внимание се отчита личното мнение и избора на детето, на неговото семейство и близки. Целесъобразно е терапевтът да предвиди възможните резултати и да постави реалистични цели за настоящето и за бъдещата промяна. Важно е целите да бъдат по определената формулировка „SMART“: S – специфични, M – измерими, A – постижими, R – реалистични, T – да имат краен срок.
45. Представя се накратко ерготерапевтична дейност в Русе: предпоставките за тази дейност, посочване на видовете центрове и институции, социални домове, патронажи и брой на социалните услуги. Става ясно и какви са целите на тази терапевтична дейност, също и очакваните резултати. Вече беше отбелязано защо вниманието в теоретичната част на дисертацията е насочено именно към този град.
46. В направеното обобщение в края на първа глава Йоана Негрова демонстрира компетентности за теоретичен синтез на основата на анализирания теоретични постановки и възможности за формулиране на адекватни изводи, които съответстват на представеното в тази глава. Те насочват към някои приноси моменти с теоретичен характер, което е изключително полезно за представянето на докторанта на този етап.

III. По технологичния механизъм за провеждане на теоретико-експерименталното изследване и умението за анализ:

1. Проведеното от докторант Йоана Негрова теоретико-емпирично проучване и използването на подходящи методи на изследване за неговото осъществяване, показва наличието на компетентности за планиране и провеждане на едно цялостно дисертационно изследване.
2. В теоретичната част на изследването Негрова представя важни теоретични постановки и научни идеи, като очертава и собствената си позиция. Запозната е много добре с нормативните документи по изследвания проблем и възникналите промени през последните години.
3. Налице е сравнително пълно обхващане на проблематиката чрез очертана динамика на изследваната тема в хоризонтален и вертикален план.
4. Гарантирана е обективност и точност на изследването чрез използването на авторитетни автори.
5. Демонстрирано е умение за откриване на проблемите и осъществяване на логическа връзка между тях, очертаване на дефицитите в изследването, синтезиране на целесъобразни обобщения.
6. Във **втора глава** се представя целта, задачите и методиката на изследване, но изведена като самостоятелна, тя е твърде кратка. Възможностите за избягване на това е представянето постановката на изследването в увода, като по този начин и теоретичното проучване ще е в рамките на планираната предварително теоретико-емпирична дейност.
7. Липсват формулирани обект и предмет на изследването, но смятам за напълно приемливи очертаните цел, задачи и хипотеза на проучването, между които има съответната адекватност.
8. Методиката на изследването е приемлива в съответствието си със спецификата на проведеното изследване. Налице са както теоретични, така и емпирични методи. Посочени са и статистически методи, но липсват формулите за тяхното ползване и статистическата процедура. Точно е описано формирането на извадката за изследване.
9. Дадени са установените диагнози на потребителите на двата центъра в гр. Русе – Дневен център за пълнолетни с увреждания и Дневен център за деца и младежи с увреждания.
10. Определен е броят на изследваните лица, който макар и малък, е допустим, предвид специфичния контингент на проучените млади хора (с увреждания). Ето защо смятам, че е гарантирана репрезентативност на извадката.
11. Определен е и периодът на проучването – през 2015 и 2018 година. Посочените три години на изследване от автора вероятно се изчисляват заедно с промеждутъка от време между двете конкретни проучвания с точно измерване на резултатите.
12. Очертани са технически и логически единици на изследването.
13. Определени са подходящи критерии на изследване при наблюдението на лицата: двигателна активност; емоционално-поведенческо развитие; дейности от ежедневието; социално включване и интеграция; познавателно развитие; общуване/комуникативни умения.
14. Добро впечатление прави изборът на комплексни методи и подходи, използвани от мултидисциплинарния екип и ерготерапевта като част от него при работата с деца и младежи: арт терапия; ароматерапия; готварство; дейности в общността; конструиране и фина моторика; козметика; компютърни дейности; музикотерапия; отдих; познавателни и когнитивни дейности; приказкотерапия; релационна психомоторика; сензорна стимулация; трудотерапия; училищни дейности; физическа активност.
15. **Трета глава** е посветена на анализа на получените резултати от експерименталното изследване. Те се предпоставят от описание на двата центъра, в които се извършва експерименталното изследване, за да се добие по-пълна представа за проучваните

лица и условията, в които пребивават, както и за дейностите, които осъществяват по пътя към целта.

16. Налице е посочване на критерии и показатели, както и на модули, но тук не са дадени в пълно съответствие. По-късно, при анализа на резултатите се изяснява в детайли изследователската програма.
17. Направена е характеристика на отделните ателиета, в рамките на които се осъществява съответната социална подкрепа. Реализираните дейности са изключително полезни за преодоляване на проблемите и слабостите на децата и младежите с психически разстройства. Те се осъществяват в специална среда, обособена за нуждите на дейностното изпълнение и съобразена с индивидуалните различия, желания и възможности на потребителите. Ателиетата обхващат разнообразни дейности, които влияят положително върху цялостната емоционално-поведенческа сфера, физическите и психическите характеристики на личността на децата и младежите с проблеми в развитието.
18. Анализът на резултатите се представя поетапно в рамките на 7 скали със съответни критерии, показатели, модули и индикатори. Осъществено е наблюдение и оценка на:
1) двигателна активност; 2) емоционално-поведенческо развитие; 3) самообслужването като елемент от ежедневните дейности; 4) оценка на продуктивността като елемент на ежедневните дейности; 5) социалното включване; 6) познавателното развитие; 7) комуникативното развитие.
19. Характеристиката на самите резултати, техният количествен и качествен анализ показва категорично, че избраният научен инструментариум е адекватен на поставената цел и изследователските задачи. Направеният сравнителен анализ, илюстриран нагледно чрез направените диаграми, както и чрез включването на статистически величини, доказва ефектът от разработената социална програма, включително статистическата ѝ значимост. По този начин се доказва и научната хипотеза в проучването.
20. Става ясно, че докторант Йоана Негрова демонстрира компетентности за разработване на градивна изследователска програма, за много добър количествен и качествен анализ на резултатите в рамките на сравнителния анализ и за извеждането на стойностни обобщения и изводи.
21. Нейните качества в това отношение проличават и при конструирането на изводи в подкрепа на заложената хипотеза. Те са в пълна адекватност с постигнатите резултати от проведеното изследване.

В **заключението на дисертационния труд** се правят ценни обобщения и препоръки за бъдеща ефективна дейност и адекватни подходи спрямо деца и младежи с психически разстройства чрез цялостна профилактична, терапевтична и рехабилитационна програма.

Приложенията допълват разработката с дадените оценъчни скали от проведеното изследване и снимков материал от дейността на изследваните деца и младежи.

IV. По стила и езика на разработката:

1. Авторката владее научния стил на писане, езикът на разработката е четивен, ясен и граматически правилен.
2. Включени са разнообразни литературни източници: на кирилица – от наши и чуждестранни автори, на латиница и интернет-позиции.
3. Присъства нагледност чрез схеми, фигури/диаграми.

Приносите в дисертационния труд са на научно-теоретично равнище и на научно-приложно равнище. Те са в пълна адекватност със съдържанието на труда. Отговарят на проведеното изследване, поради което по същество изцяло ги приемам. Представените обаче приноси, които са на основата на принципите на медико-социалната дейност, са всъщност изисквания, които трябва да се спазват и не са, според мен, към категорията „приноси“.

Смятам, че най-съществените приноси в дисертационния труд се отнасят до:

1. Теоретични приноси:

- Обогащаване на теорията за създаването на подпомагаща среда – физическа, емоционално-поведенческа и комуникативна за децата и младежите с психически разстройства.
- Съдействие за преодоляване на пагубните дискриминационни практики в семейството, училището и обществото спрямо младите хора с психически проблеми чрез подходящи подходи, методи и средства.
- Обогащаване на теорията за ерготерапията чрез компетентно определяне на същността ѝ, тълкуването ѝ в исторически план, представянето ѝ като подход и професия с очертаване на отделните моменти в нейното развитие, приносите за развитието на ерготерапията в България и в Европа, определяне на специалистите, които имат заслуги за използването на ерготерапията, притежаването от тях на необходимите професионални качества и определянето им като част от мултидисциплинарен екип за ръководство на дейности в сферата на ежедневието на децата: самообслужване, училищни дейности, игра и свободно време.

2. Приложни приноси:

- Разработване на „Скала за оценка“ на осъществяваните социални дейности с децата и младежите с психически проблеми на основата на система от критерии, показатели и индикатори.
- Представяне на ателиета с определяне на тяхната специфика и изисквания за осъществяване на ефективна социална подкрепа, с оглед преодоляване на проблемите и слабостите в развитието на децата и младежите с психически разстройства.
- Внедряване в социалните домове, центрове и институции на цялостна профилактична, терапевтична и рехабилитационна програма за повишаване качеството на живот и образование на децата и младежите с проблеми в развитието и за тяхното приобщаване в социалното общество.

Авторефератът е в съответствие с текста в дисертационния труд, но са допуснати някои грешки от технически характер – има несъответствие с обема на труда, дават се в него 4 глави, а дисертационният труд е с 3 глави, не е представено съдържанието на труда. Посочените публикации на автора по темата са самостоятелни, общо 4 на брой – 3 от участия в конференции в чужбина на английски език и 1 статия в списание. Публикациите са по темата на дисертацията и са достатъчни на брой за разработки от този тип.

Препоръки и бележки:

1. Липсват обект и предмет на изследването, макар че в автореферата е отбелязано, че са формулирани.
2. Втора глава е много кратка (4 стр.) – моята препоръка е постановката на изследването да се представи в края на увода, като по този начин теоретичната глава няма да е извън обхвата на обекта, предмета, целта, задачите, хипотезата и методиката на изследването. Ако остане като отделна глава, към нея могат да се включат скалите за оценяване, които са научен инструментариум и биха могли да намерят място там. Статистическите методи към главата подлежат на по-обстойно представяне – със съответните формули и обяснения за прилагането им (например, извеждане на коефициента „r“, с който се оперира в трета глава).
3. В трета глава би могло да се разсъждава малко повече върху причинно-следствените връзки в рамките на направения качествен анализ.
4. Да се обърне внимание на техническите грешки: използването на аббревиатура в съдържанието на труда (в параграф 2.5. – МДЕ), макар че авторката е дала списък с тяхното определяне; допускане съкращаване на думи в научен текст (например „вкл.“ – стр.18); неправилното използване на двата вида тирета,

съобразно предназначението им; оставане на оцветени текстове от предишна корекция в последния официален вариант.

5. Препоръчвам на Йоана Негрова да напише монографичен труд на основата на проведеното стойностно теоретико-експериментално изследване.

Въпрос:

1. Какви са Вашите идеи за бъдеща разработка по проблема за социалното развитие на лицата с психични увреждания, с оглед преодоляване на допусканите слабости в социалната практика?

Заклучение:

Представеният дисертационен труд, разработен от докторант Йоана Негрова, отговаря на изискванията, които се предявяват към разработки за придобиването на образователната и научна степен „доктор“.

Демонстрирани са компетентности за откриване на дисертабилен проблем и неговото успешно разработване чрез подходящото теоретико-експериментално изследване и адекватен инструментариум. Правят добро впечатление уменията на докторанта за теоретичен анализ и синтез, извеждането на точни обобщения, изводи и препоръки.

На основата на очертаните достойнства на труда, компетентностите и приносите на автора, предлагам с убеденост да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ на докторант Йоана Негрова.

25.02.2021 г.

Автор на становището: проф. д.н. Добринка Тодорина

OPINION

of a dissertation on the topic: "Medico-social aspects of occupational therapy approaches in working with children and adolescents with mental disabilities", developed by doctoral student Joanna Negrova, for obtaining the educational and scientific degree "Doctor" Field of higher education 3. Social, economic and legal sciences; Professional field 3.4. Social activities; Doctoral program "Organization and management of social activities"

Scientific advisers: 1. Assoc. Prof. Nikola Sabev DSc., 2. Prof. Pariz Parizov DSc.

Author of the opinion: Prof. Dobrinka Todorina DSc.

The problem for medical and social aspects of occupational therapy approaches in working with children and youth with mental disabilities occupies an important place in the modern educational paradigm, as its successful research and solution helps to improve the quality of preparation for life and education of young people, which are very often neglected and underestimated. In this aspect, the dissertation is loaded with democracy and humanism, which is extremely relevant today.

The paper submitted for review contains 110 pages of scientific text and is structured in an introduction, three chapters, a conclusion and a bibliography. 20 applications are presented. The work includes 1 scheme, 47 figures / diagrams. The bibliography contains a total of 66 literary sources: 47 in Cyrillic by Bulgarian and foreign authors, 14 in Latin and 5 Internet positions.

Analysis of scientific achievements:

I. On the selection, formulation and defense of the dissertation topic: The formulation of the topic clearly and specifically orients to the specifics of the dissertation and gives an accurate idea of the purpose and objectives of the study.

1. PhD student Joanna Negrova convincingly presents the significance and relevance of the chosen research problem. The arguments in his defense are very precise. The topic is dissertable, given its place in the European and national educational and social space.

II. On the existence, argumentation and approbation of scientific ideas, concepts, paradigms:

1. The chosen deductive approach for analyzing the problem allows for gradual and gradual coverage and clarification - conceptual, substantive and technological, in the necessary order from general to particular, within the individual chapters of: Mental illness. Essence. Mental illness as a problem. Occupational therapy (Chapter One); Purpose, tasks and methodology of the research (Chapter Two); Analysis of survey results (Chapter Three).
2. In the introduction, PhD student Negrova states categorically and precisely that in our time there is an illegal violation of basic human rights such as: accessibility, independent living, community inclusion, justice, treatment, rehabilitation, etc., and this puts people with mental illness on the border between their inner world and self-isolation with the outside world and social activity.
3. It is appropriate for the author to outline the rights of the statement that the uniqueness of the mental illness, together with the uniqueness of the child, creates the need to provide an appropriate supportive environment to support its development in a positive direction. It is important that the work answers the question "how can this be done".
4. Negrova's statement that the delay in diagnosis, treatment and rehabilitation causes a decrease in the chances for social inclusion of children and young people with mental illness is true.
5. The important problem of socialization is posed as a process that takes place under the influence of important factors - social environment, family and school.
6. The possible complications of the social isolation of these young people have been precisely identified, such as: mental retardation, schizophrenia, bipolar disorder, depression and behavioral problems.

7. The doctoral student understands very well the need to involve different specialists: psychologists, sociologists, pedagogues, psychotherapists in working with this group of people with disabilities. Negrova is also aware of determining the right course of action: timely detection of the pathology and initiation of the necessary interventions with the child, in order to reduce the consequences of the missed or delayed therapeutic response.
8. Competence is also demonstrated regarding the need to unite the efforts of certain institutions and services; the unification of the requirements of family and institutional upbringing, as well as the formation of preconditions for easy integration into the social and work environment. (in the introduction).
9. After the correctly outlined prerequisites for research of the problem, its relevance and significance, in the first chapter there are theoretical ideas about mental illness, problems of people with mental disorders and the application of occupational therapy to compensate for them, in order to improve their quality of life and realization.
10. An important place is given to the presentation of the factors that provoke the manifestation of mental disorders: predisposing, provoking and supporting. Their knowledge leads to timely reactions to more quickly overcome or at least compensate for mental disorders.
11. Important data of the National Statistical Institute on the number of persons with mental disorders, the prevalence and specificity of the most common of them, as well as their diagnosis and protection of their mental health in appropriate hospital and social institutions are presented.
12. The PhD student rightly emphasizes that despite the wide access to information on this topic, the many preventive measures and programs, mental health problems continue to be covered up and neglected, and there are pernicious discriminatory practices.
13. In full adequacy with the topic of the dissertation, special emphasis is placed on mental disorders in children and adolescents. It is expedient to pay special attention to child psychiatry, which has the tasks to recognize the symptoms, to diagnose the problems, to offer and control psychotherapeutic actions, to apply preventive measures for mental disorders in children and adolescents.
14. Very precisely, in the search for the right solutions, the question of early detection and rehabilitation, proper diagnosis, inclusion in psychological and pedagogical sessions to reduce the consequences of disability is raised.
15. The question of distinguishing the norm from the pathology in the child's development and the responsibility of the specialists in the search for the right solutions for the appropriate psychotherapeutic actions is also reasonably raised. Attention is paid to the social development of children and the specifics of their socialization in the studied age group. Важно условие, според докторантката, за предотвратяване влошаването на състоянието на децата с психични разстройства е разпознаване на признаците, които предвещават отклонение от нормата. Точно се определя, че един от важните белези е промяната в начина на мислене, проявата на гняв и физически промени в организма, когато става въпрос за депресивни състояния. Налице е и нарушено социално приобщаване.
16. Negrova rightly states that often neuropsychiatric disorders are provoked by the social environment: relationships with others (adults and children), social conflicts. The neurotic conditions characteristic of children, such as stuttering, tics, etc., arising due to stressful events, are also indicated.
17. Due attention shall be paid to the efforts to protect children's health, which are made not only by specialists providing medical, health and social care, but also by the people who make up the child's social circle.
18. The important question for the creation of a multidisciplinary team of child psychiatrists, clinical psychologists, psychologists, occupational therapists, social workers and pedagogues is raised, which team makes adequate decisions, according to the information

received from parents, relatives and institutions. Various manifestations of mental illness have been identified: emotional disorders, phobias, states of anxiety, depression, aggression and antisocial behavior, hyperkinetic disorders and developmental disorders.

19. The main goal of the health specialists who work with children who encounter difficulties is formulated correctly, namely to increase their quality of life and support in the process of their growth as individuals.
20. The important condition for successful therapy - the participation of parents - has not been missed. They play a leading role in the physical, mental and emotional growth of children, as well as in the acquisition of important social skills. Negrova pointed out a key point in their participation - not only in the direct intervention, but also in its planning and evaluation.
21. It is rightly noted that individuals fall into social isolation, which predisposes them to take part in anti-social activities. The doctoral student summarizes that this turns out to be the main motive for the large number of marginalized young people who have found themselves in educational institutions.
22. The issue of mental health problems at the workplace and preservation of mental health is also raised, but it is not directly related to the topic of the dissertation and therefore is not subject, in my opinion, to a thorough analysis.
23. Appropriately, Negrova presents mental health and social services for people with mental disorders, including children and adolescents. The doctoral student rightly emphasizes that the guidelines are towards the protection of children's mental health in the family and school environment. Her statement that medical and social care should be in sync in order to provide optimal living conditions is plausible.
24. It is very good that Negrova reacted in a timely manner to the amendments to the Child Protection Act, "which make the following changes: the words" social services - residential type "are replaced by" social and integrated health and social services for residential care ". Similarly, the words "specialized institutions" are replaced by "social and integrated health and social care services". The following is an accurate list of relevant homes, institutions and social service centers.
25. It is extremely important that in the dissertation work the proper place of public attitudes towards people with mental disorders is assigned. It is rightly noted that public opinion about people with disabilities tends more from indifferent to negative and less to positive.
26. It is good that the reasons for maintaining the 'stigma of mental illness' are also being clarified: insufficient information on the types of mental illness; existing negative perceptions about the nature of mental illness; the social behavior of people with mental disorders and the fear of their loved ones.
27. Negrova's interpretation of the reintegration of persons with mental health problems as possible only through therapeutic, psycho-social rehabilitation techniques and active social support is correct. Her statement that "providing a supportive environment is one of the main factors in improving mental health", which has a positive impact on the psycho-emotional and behavioral development of any individual with a mental disorder, is plausible.
28. A special paragraph is devoted to the characterization of the specialists who are included in the multidisciplinary team for work with persons with mental disabilities: psychologist, occupational therapist, social worker, pedagogue, special pedagogue, social pedagogue, occupational therapist.
29. With skill the author outlines the applied types of therapies and therapeutic techniques used to support people with mental problems: group therapy, psychotherapy, psychological counseling, psychodrama, game therapy, animal therapy, art therapy, music therapy, occupational therapy.
30. Occupational therapy is analyzed in detail in a separate paragraph, according to the topic of the dissertation. Emphasis is placed on the essence of occupational therapy; occupational

therapy is considered for people with mental disabilities; for children and young people with mental disabilities and occupational therapy as an activity in Ruse (this is appropriate, as the experiment is also conducted in this city).

31. The essence of the concept is competently revealed: a precise definition is given; its historical interpretation is presented; the specialists who have merits in the use of occupational therapy are determined; it is also characterized as a profession with the outline of individual moments in its development. The establishment of associations abroad and at home, laws concerning occupational therapy is noted. Special emphasis is placed on the established European Network for Occupational Therapy in Higher Education.
32. Last but not least, the contributions to the development of occupational therapy at the Southwestern University, at the Medical Universities in Sofia and Pleven, as well as at the University of Ruse are also important. The establishment of the Association of Bulgarian Occupational Therapists is noted, as well as its accession as a regular member of the Union of Occupational Therapists for European countries.
33. It is valuable to outline the three areas of activity within occupational therapy, which serve as reference points in the work of each occupational therapist: self-care; of productive activities; of leisure and entertainment. For each of the areas, the types of activities that are included are also presented.
34. All three main types of social support are presented: material (monetary or instrumental); informational and emotional. The specific for each type is indicated.
35. Referring to some theoretical statements presented in the literature, Negrova outlines the important fact that occupational therapy is based on a holistic approach and deals with the feelings, thoughts, perceptions and behavior of the client. It is also appropriate to consider it as a profession that is vital in helping people with mental illness to develop the skills needed to lead a fulfilling life.
36. Emphasis is placed on the role of the therapist in helping to restore the lost abilities of the person with mental disorders, with a view to improving his health and restoring normalcy in his social life. The doctoral student's statement that in each individual case the occupational therapist plays a specific role in relation to the identified needs is correct. It is also important that he has the competencies to carry out management activities as a case manager or a team leader. Negrova does not miss the important consulting activity with the relatives and friends of the person.
37. Emphasis is also placed on the occupational therapist's inherent 'intervention', which is based on a plan with well-explained implementation activities, as the case may be. The author very precisely determines that the evaluation and implementation of the intervention is realized on the basis of determining the client's resources and the environment. Strengths, motivation and the desire to deal with the problem are examined in order to be able to restore the previous way of life.
38. The doctoral student makes a valuable summary that the occupational therapy process in people with mental disabilities consists of assessment and research of problem areas, intervention and analysis of the results.
39. The separate paragraph on occupational therapy for children and adolescents highlights some specific features of actions and interactions. The impact of the physical and emotional environment is assessed. The doctoral student correctly notes how important it is to assess the reactions to the requirements of the social environment and the ability for social participation.
40. Negrova rightly notes the progress made in educational practice in offering equal opportunities for the education and upbringing of children with disabilities. Occupational therapists have the necessary professional qualities to analyze the limitations of children's performance in the areas of everyday life - self-care, school activities, play and leisure.
41. It is also important to note that occupational therapists consult with other professionals in the child's environment such as psychologists, social workers, psychiatrists, family doctors,

pediatricians. In the group discussion, they share the problems and solutions that are most effective. The doctoral student successfully illustrates through a diagram the members of the multidisciplinary team and the relationship between them.

42. The common cases of children and young people with mental disabilities in the practice of the occupational therapist are also presented: children with autism, Asperger's syndrome, behavioral disorders, emotional disorders and social dysfunction, mental retardation.
43. Particular attention shall be paid to the personal opinion and choice of the child, his family and relatives. It is advisable for the therapist to anticipate possible outcomes and set realistic goals for the present and future change. It is important that the goals are in the defined wording "SMART": S - specific, M - measurable, A - achievable, R - realistic, T - have a deadline.
44. An occupational therapy activity in Ruse is briefly presented: the prerequisites for this activity, indication of the types of centers and institutions, social homes, patronage and number of social services. It becomes clear what are the goals of this therapeutic activity, as well as the expected results. It has already been noted why the attention in the theoretical part of the dissertation is focused on this city.
45. In the summary made at the end of the first chapter, Joanna Negrova demonstrates competencies for theoretical synthesis on the basis of the analyzed theoretical formulations and possibilities for formulating adequate conclusions, which correspond to what is presented in this chapter. They point to some contributions of a theoretical nature, which is extremely useful for the presentation of the doctoral student at this stage.

III. On the technological mechanism for conducting the theoretical-experimental research and the ability for analysis:

1. The theoretical and empirical research conducted by doctoral student Joanna Negrova and the use of appropriate research methods for its implementation shows the existence of competencies for planning and conducting a comprehensive dissertation research.
2. In the theoretical part of the research Negrova presents important theoretical formulations and scientific ideas, outlining her own position. She is very well acquainted with the normative documents on the researched problem and the changes that have occurred in recent years.
3. There is a relatively complete coverage of the issue through the outlined dynamics of the researched topic in horizontal and vertical terms.
4. Objectivity and accuracy of the research is guaranteed through the use of authoritative authors.
5. Demonstrated ability to detect problems and make a logical connection between them, outline the deficits in the study, synthesize appropriate summaries.
6. The second chapter presents the purpose, tasks and methodology of research, but presented as independent, it is too short. The possibilities for avoiding this is the presentation of the research statement in the introduction, and thus the theoretical study will be within the previously planned theoretical and empirical activity.
7. There is no formulated object and subject of the research, but I consider the outlined goal, tasks and hypothesis of the research to be completely acceptable, among which there is the respective adequacy.
8. The research methodology is acceptable in accordance with the specifics of the conducted research. There are both theoretical and empirical methods. Statistical methods are also indicated, but the formulas for their use and the statistical procedure are missing. The formation of the sample for examination is precisely described.
9. The established diagnoses of the users of the two centers in the city of Ruse are given - Day center for adults with disabilities and Day center for children and youth with disabilities.
10. The number of respondents is determined, which, although small, is acceptable, given the specific contingent of young people (with disabilities). That is why I believe that the representativeness of the sample is guaranteed.

11. The period of the survey is also determined - in 2015 and 2018. The three years of study mentioned by the author are probably calculated together with the time interval between the two specific studies with accurate measurement of the results.
12. Technical and logical units of the research are outlined.
13. Appropriate examination criteria for the observation of persons have been determined: motor activity; emotional and behavioral development; daily activities; social inclusion and integration; cognitive development; communication / communication skills.
14. The choice of complex methods and approaches used by the multidisciplinary team and the occupational therapist as part of it in the work with children and youth makes a good impression: art therapy; aromatherapy; cooking; community activities; construction and fine motor skills; cosmetics; computer activities; music therapy; recreation; cognitive and cognitive activities; fairy tale therapy; relational psychomotor skills; sensory stimulation; occupational therapy; school activities; physical activity.
15. The third chapter is devoted to the analysis of the results obtained from the experimental study. They are presupposed by a description of the two centers in which the experimental research is carried out, in order to get a more complete picture of the subjects and the conditions in which they reside, as well as of the activities they carry out on the way to the goal.
16. There is an indication of criteria and indicators, as well as modules, but they are not given here in full compliance. Later, the analysis of the results clarifies in detail the research program.
17. A description of the individual workshops within which the respective social support is provided has been made. The implemented activities are extremely useful for overcoming the problems and weaknesses of children and young people with mental disorders. They are carried out in a special environment, designed for the needs of the activity and in accordance with the individual differences, desires and capabilities of the users. The workshops cover a variety of activities that have a positive impact on the overall emotional and behavioral sphere, the physical and mental characteristics of the personality of children and young people with developmental problems.
18. The analysis of the results is presented step by step within 7 scales with relevant criteria, indicators, modules and indicators. Monitoring and evaluation of: 1) motor activity; 2) emotional and behavioral development; 3) self-service as an element of daily activities; 4) assessment of productivity as an element of daily activities; 5) social inclusion; 6) cognitive development; 7) communicative development.
19. The characteristics of the results themselves, their quantitative and qualitative analysis clearly show that the chosen scientific tools are adequate to the goal and research objectives. The made comparative analysis, illustrated visually by the made diagrams, as well as by the inclusion of statistical values, proves the effect of the developed social program, including its statistical significance. In this way the scientific hypothesis in the research is proved.
20. It is clear that doctoral student Joanna Negrova demonstrates competencies for developing a constructive research program, for very good quantitative and qualitative analysis of the results within the comparative analysis and for drawing valuable summaries and conclusions.
21. Its qualities in this respect are also evident in the construction of conclusions in support of the hypothesis. They are in full adequacy with the results of the study.

In **the conclusion** of the dissertation valuable summaries and recommendations for future effective activity and adequate approaches to children and youth with mental disorders are made through a comprehensive prophylactic, therapeutic and rehabilitation program.

The appendices supplement the elaboration with the given evaluation scales from the conducted research and photo material from the activity of the studied children and youth.

IV. By style and language of development:

1. The author masters the scientific style of writing, the language of development is readable, clear and grammatically correct.
2. Various literary sources are included: in Cyrillic - by Bulgarian and foreign authors, in Latin and Internet positions.
3. Visuality is present through diagrams, figures / diagrams.

The contributions to the dissertation are at the scientific-theoretical level and at the scientific-applied level. They are in full adequacy with the content of the work. They correspond to the conducted research, which is why I essentially fully accept them. However, the contributions presented, which are based on the principles of medical and social activity, are in fact requirements that must be complied with and are not, in my view, in the category of 'contributions'.

I believe that the most significant contributions to the dissertation relate to:

1. Theoretical contributions:

- Enriching the theory of creating a supportive environment - physical, emotional-behavioral and communicative for children and adolescents with mental disorders.
- Assistance in overcoming the pernicious discriminatory practices in the family, school and society towards young people with mental problems through appropriate approaches, methods and means.
- Enrichment of the theory of occupational therapy by competent determination of its essence, its historical interpretation, its presentation as an approach and profession with outlining the individual moments in its development, the contributions to the development of occupational therapy in Bulgaria and Europe, identifying specialists who have merits in the use of occupational therapy, their possession of the necessary professional qualities and their definition as part of a multidisciplinary team for the management of activities in the field of children's daily lives: self-care, school activities, play and leisure.

2. Applied contributions:

- Development of a "Rating Scale" of the implemented social activities with children and young people with mental health problems on the basis of a system of criteria, indicators and indicators.
- Presentation of the workshops with determination of their specifics and requirements for effective social support, in order to overcome the problems and weaknesses in the development of children and young people with mental disorders.
- Implementation in social homes, centers and institutions of a comprehensive preventive, therapeutic and rehabilitation program to improve the quality of life and education of children and youth with developmental problems and their inclusion in society.

The abstract is in accordance with the text in the dissertation, but some technical errors are made - there is a discrepancy with the volume of work, 4 chapters are given in it, and the dissertation has 3 chapters, the content of the work is not presented. The mentioned publications of the author on the topic are independent, a total of 4 in number - 3 from participation in conferences abroad in English and 1 article in a magazine. The publications are on the topic of the dissertation and are sufficient in number for works of this type.

Recommendations and notes:

1. The object and subject of the research are missing, although in the abstract it is noted that they are formulated.
2. The second chapter is very short (4 pages) - my recommendation is to present the statement of the research at the end of the introduction, so that the theoretical chapter will not be outside the scope of the object, subject, purpose, tasks, hypothesis and methodology. of the study. If it remains as a separate chapter, it could include assessment scales, which are scientific tools and could find a place there. The statistical methods to the chapter are subject to a more detailed presentation - with the relevant formulas and explanations for their application (for example, derivation of the coefficient "p", which is used in the third chapter).

3. In the third chapter one could think a little more about the causal relations within the framework of the qualitative analysis.

4. To pay attention to the technical errors: the use of an abbreviation in the content of the work (in paragraph 2.5. - MDE), although the author has given a list of their definition; allowing abbreviations of words in a scientific text (for example "on" - p. 18); incorrect use of both types of dashes, according to their purpose; Remaining colored texts from a previous correction in the last official version.

5. I recommend Joanna Negrova to write a monograph on the basis of the conducted valuable theoretical and experimental research.

Question:

1. What are your ideas for future development on the problem of social development of people with mental disabilities, in order to overcome the weaknesses in social practice?

Conclusion:

The presented dissertation work, developed by doctoral student Joanna Negrova, meets the requirements for the acquisition of the educational and scientific degree "Doctor".

Competences for detecting a dissertable problem and its successful development through appropriate theoretical and experimental research and adequate tools have been demonstrated. The skills of the doctoral student for theoretical analysis and synthesis, the derivation of accurate summaries, conclusions and recommendations make a good impression.

Based on the outlined merits of the work, competencies and contributions of the author, I propose to be convinced with the educational and scientific degree "Doctor" of doctoral student Joanna Negrova.

25.02.2021 г.

Author of the opinion: Prof. Dobrinka Todorina DSc.